

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

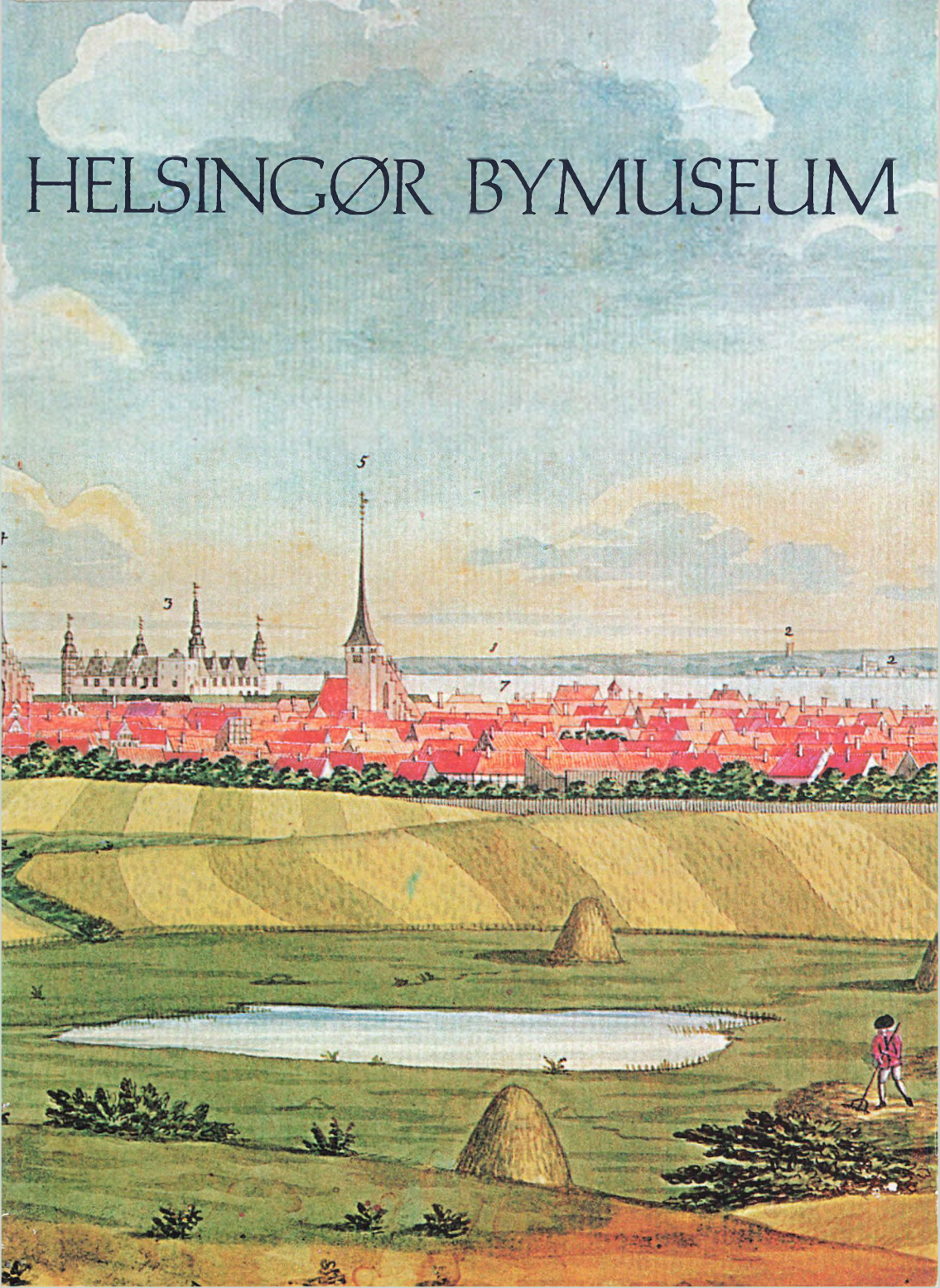
Ophavsret

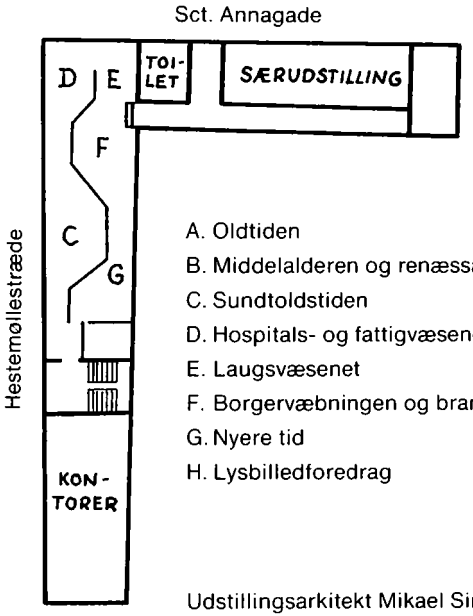
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HELSINGØR BYMUSEUM

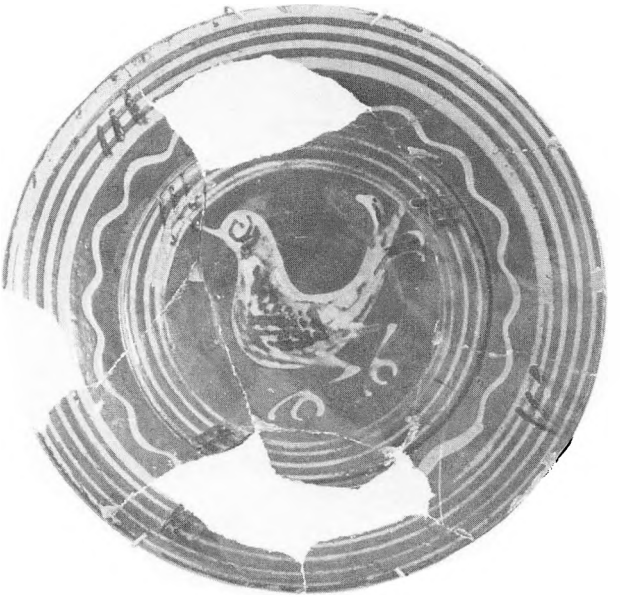

A. Oldtiden
B. Middelalderen og renæssancen
C. Sundtoldstiden
D. Hospitals- og fattigvæsenet
E. Laugsvæsenet
F. Borgervæbningen og brandkorpset
G. Nyere tid
H. Lysbilledforedrag

Udstillingsarkitekt Mikael Sinding, MAA.

HELSINGØR BYMUSEUM
VEJLEDNING

HELSINGØR 1977

Redaktion: Aase Faye og Kenno Pedersen
Lay out til forside: Lars Bjørn Madsen
Tegninger: Lars Bjørn Madsen
Fotografier: Helsingør Bymuseum
Sat med 10 punkt
ordinær og kursiv Times
og trykt på Uno-
coat 100 gr. hos
NOFO print, Helsingør

ISBN 87-997202-0-5

Omslaget: *Helsingør og Kronborg omkring 1757. Akvarel af J.J. Bruun*
Omstående side: *Lerfad fra omkring 1700, fundet i Sudergade 12*

Forord

Helsingør Bymuseum har til huse to forskellige steder i byen - på Marienlyst Slot og i Karmeliterhuset.

Museet blev stiftet i 1908 på privat initiativ, og samlingerne, der foreløbig blev opmagasinerede i Herluf Trollesalen i Karmeliterhuset, var tilknyttet en forening. Den ophævedes efter en snes år, og Helsingør Kommune overtog samlingerne. I 1930 indrettedes det i Marienlyst Slots første etage, og i 1940 overtog museet hele slottet. I 1972 besluttede byrådet, at også Karmeliterhuset skulle anvendes som museum, og det er her den permanente udstilling nu befinder sig.

Bymuseets genstandssamlimg er ikke nogen homogen samling eller så omfattende, at man kan illustrere Helsingørs historie kronologisk. Men tingene kan belyse udvalgte emner fra forskellige tider, og vejledningen er skrevet med henblik på, at den sammen med den permanente udstilling skulle kunne give museumsgæsten Helsingørs historie i store træk.

Udstillingen er bygget op omkring tre hovedafsnit. En jordfundsafdeling viser de begrænsede oldtidsfund, der kendes, samt middelalder og renæssancefund. Det næste afsnit omhandler Øresundstolden (1426-1857) og dens næsten altafgørende betydning for Helsingør, og det tredie og sidste afsnit viser tiden efter Sundtoldens ophævelse, hvor håndværk, industri og handel er det bærende erhvervsgrundlag.

I den permanente udstilling indgår tillige lysbilledforedrag omhandlende Helsingørs historie fra oldtiden og op til nutiden.

Aase Faye

Træk af Helsingørs historie.

Af Kenno Pedersen

Afsnit A
Oldtiden

Del af ornamenteret økseskaft af hjortetak

Bergmansdalsfundet

Spydspids af bronce

Det vides ikke, hvornår de første mennesker slog sig ned ved Helsingør, men stendysser, bopladser og redskaber i omegnen viser, at der allerede i forhistorisk tid færdedes mennesker her.

Omkring år 5000 f.v.t. gik den såkaldte fastlandstid mod ophør. Bælterne brød igennem og Øresund dannedes. I denne periode, der betegnes »Atlantisk tid«, bliver klimaet varmere, og en egeblandingsskov vinder frem, ligesom dyrelivet ændrer karakter. De fleste fund, der er gjort fra stenalderen i Helsingørområdet, synes at tilhøre Ertebøllekulturens jæger- og fiskerfolk (ca. 5000-3000 f.t.v.). Et spændende bopladsfund fra omkring 4000 f.v.t. blev for en del år siden gjort ved Bergmansdal. Fundet rummede foruden flintredskaber nogle meget fint ornamenterede redskaber af hjortetak. En anden boplads, ligeledes fra Ertebøllekulturen, er konstateret ved Stjernegade 25 i Helsingør. Bopladsen har ligget på forstranden ud mod Øresund foran et højt tæt skovbryn og ganske nær ved et åløb. Det er temmelig sparsomt, hvad der er gjort af fund fra yngre stenalder, hvor agerbrugsfolket trængte frem, og fra bronzealderen og jernalderen er der bogstavelig talt intet. Dette kan naturligvis skyldes tilfældigheder, men en del af forklaringen skal givetvis søges i egnens geografi.

Afsnit B
Middelalderen

Vældige skovstrækninger har formentlig helt tilbage i forhistorisk tid dækket det meste af Nordsjælland og har dermed næppe indbudt til bosættelse i større udstrækning. Vi skal antagelig helt frem til middelalderens begyndelse, før bosættelsen ved Helsingør får en sådan karakter, at man kan tale om en egentlig bydannelse.

Helsingør by

Første gang Helsingør nævnes, er det som købstad i kong Valdemars jordebog fra 1231, men købstadsrettighederne kan meget vel tænkes at være ældre. Kendskabet til byen og dens historie i 12- og 1300-årene er yderst beskedent. Den lå som alle strandkøbinger åben for sørøvere og fjendtlige overfald.

Flynderborg

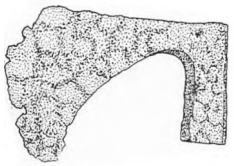
Byens indbyggere kunne imidlertid altid søge tilflugt på Flynderborg, en kongeborg på bakkerne umiddelbart syd for det gamle Helsingør. Her blev de mere end én gang vidner til, at deres by blev plyndret og afbrændt. Da Flynderborg formentlig omkring 1370 blev lagt i ruiner af hanseaterne, havde helsingoranerne ingen anden mulighed end at søge til skovs, når krigeriske fremmede truede byen. Når der således ved Helsingør allerede i den tidlige middelalder fandtes et så omfattende borganlæg, som

Flynderborg må have været, hænger det antagelig sammen med stedets geografiske placering. Her var det smalleste sted i Øresund og dermed den korteste vej mellem Sjælland og Skåne for dem, der drog frem til lands. Fra Flynderborg har kongemagten haft mulighed for at overvåge skibsfarten gennem Sundet.

Byens beliggenhed

Det er kun de ældste dele af den nuværende Sct. Olai domkirke, der kan henføres til 1200-årene. Den tidligste bebyggelse har dog næppe ligget omkring selve kirken, men skal søges andetsteds muligvis vest for den gamle bydel. Ydmygt er byen krøbet sammen ved stranden foran de skovklædte bakker. Herfra har byen sikkert i stigende grad taget del i det mægtige sildefiskeri i Øresund, samtidig med at man har sørget for en del af trafikken over Sundet. Men afskåret fra et frugtbart opland af et vildnis bestående af skov med søer og moser, der først langt senere lod sig opdyrke, har den været henvist til at føre en kummerlig tilværelse.

Fisker- og færgeby

»Skægøkse«

Ikke desto mindre blev Helsingør i begyndelsen af 1400-årene en særdeles betydningsfuld by, som kongen ofrede en ikke ringe opmærksomhed. Dette hænger sammen med ændringen af handelstrafikken, som fandt sted i denne periode. Handelen mellem de baltiske lande og Vesteuropa var indtil da gået over Slesvig og havde i høj grad været domineret af de nordtyske hansestæder. Men omkring år 1400 trængte englændere og hollændere sig på. Nye og større skibstyper havde gjort »ommelandsfarten« nord om Skagen mere givtig og sikker. Med klar forståelse af den betydning og de muligheder, der lå i at beherske forbindelsesvejen mellem Østersøen og »Vestersøen«, pålagde kong Erik af Pommern omkring 1427 alle skibe, der sejlede gennem Øresund, en afgift på en engelsk rosenobel. For at legitimere dette overgreb på fredelige handelsrejsende lovede kongen til gengæld at holde farvandet frit for sørøvere, så sejladsen kunne blive mindre farefuld.

Øresundstolden

For bedre at kunne hævde sin kongelige myndighed og sikre opkrævningen af Øresundstolden, der blev henlagt il Helsingør, opførte Erik af Pommern på den yderste del af »Ørekrog« en ny borg, Krogen, hvis metertykke mure er bevaret bag Kronborgs sandstensbeklædte facader.

Krogen og Kronborg

Øresundstolden og opførelsen af Krogen fik hurtigt en kolossal betydning for det lille samfund på Ørekrog. Byen havde i 1426 fået nogle nye vægtige købstadsprivilegier, der sidestillede den med byer som Malmø og København. Med en skattefrihed på 5 eller 10 år, alt efter om der byggedes træ- eller stenhuse, bød

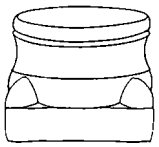
Købstads-privilegier

Øresund set fra nord med Helsingør og Kronborg til højre i billedet. Kobberstik fra 1600-årene

kongen borgerne, at de »skulle flytte at bo og der (Krogen) en ny købstad bygge«. Man må forestille sig, at der har foreligget en slags bebyggelsesplan. Den byplan, vi kender idag, kan ikke være opstået af sig selv. Såvel i helheden som i detaljerne bærer byen tydeligt præg af en ordnende hånd, et indtryk der går igen i Krogens regelmæssige og velordnede opbygning.

Byplanen

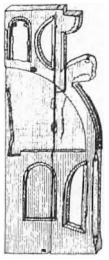
Granitbase

De bærende linier i bybilledet i middelalderen og senere var adelgaderne eller kongens hærstræder. Det var i særlig grad omkring disse gadestrøg, at købmands- og torvelivet udfoldede sig, idet gadestrøgene fra første færd i sig selv fungerede som torv. I Helsingør mødes de to veje fra syd, den gamle Strandvej fra København og den gamle Gurrevej, i søndre hærstræde, idag Stengade, og de to veje fra nord, Esrom- og Søborgvejene, i det nørre hærstræde, idag Sct. Annagade. Hvor hærstræderne mødtes, opstod byens brændpunkt, og som et talende vidnesbyrd herom finder man et stykke velbevaret middelalder i husrækken, der på den sydlige side af Stengade strækker sig fra Oxernes gård i nr.66 til tolder David Hansens gård i nr.76, dog gennembrudt af Gl. Færgestræde. Bag gavlhusene findes de smalle og mørkladne gårdrum med de lange, høje tværlænger, der har strakt sig helt ned til stranden, vidnende om at hver strimmel jord ud til den vigtigste trafikåre var kostbar, men tilkendegav samtidig

også at byen helt og holdent satsede på handelen med skibene på rheden.

Klostrene

Til det middelalderlige bybillede hørte byens klostre og ikke mindst livet, som udfoldede sig omkring dem. Utvivlsomt opmuntret af Erik af Pommern søgte den ene munkeorden efter den anden til byen, og omkring 1430 var ikke mindre end tre klostre under opførelse i byen. Kun karmelitermunkenes storslåede klosteranlæg er bevaret. Sortebrødrenes Sct. Nikolaj Kloster, der lå ved »Strømmen«, et vandløb der gennem hele sundtoldstiden dannede en slags vestgrænse for byen, blev revet ned engang i 1600-årene. Men i den lille karré mellem Gråbrødrestræde og Munkegade genfinder vi muligvis klosterkirkens grundplan. Gråbrødrenes Sct. Anna Kloster, der formentlig lå sydøst for det nuværende Marienlyst Slot, er helt forsvundet.

Vange til en af karmelitermunkenes korstole

Under Erik af Pommern trådte Helsingør for alvor frem i historien, og beskyttet af Krogens kanoner fik byen mulighed for at udvikle sig. Men i begyndelsen af 1500-årene brød uvejret løs. Øresundstolden havde fra begyndelsen været en torn i øjet på

Overfald

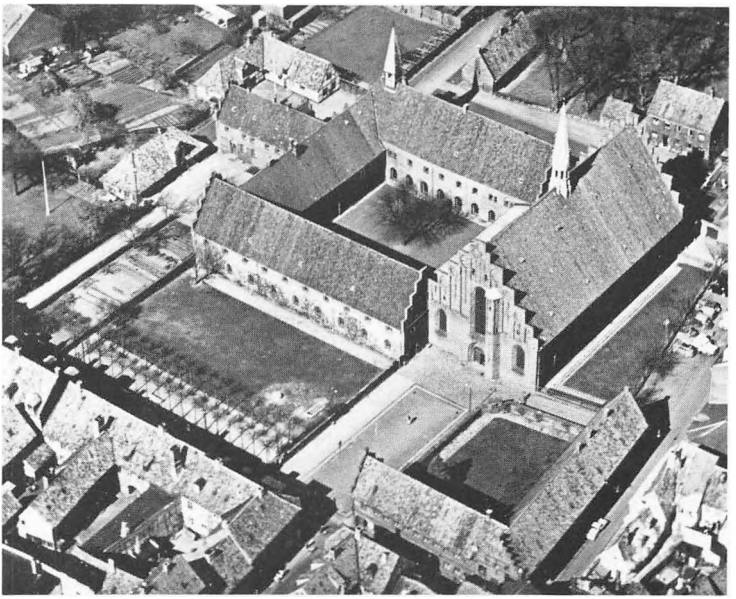
lybækkerne og deres handelspolitiske interesser. Et lybsk angreb blev dog afværget i 1512, »de skøde en kat for Helsingørs hus, den samme fanger end rotter og mus«, siges det hoverende i en samtidig kommentar. Men i 1523 vendte lybækkerne frygteligt tilbage, og denne gang måtte helsingoranerne ifølge overleveringen skyndsomst søge til skovs, hvorfra de blev vidne til deres bys afbrænding. Efter Grevens Fejde (1534-36) normaliseredes forholdene atter, omend følgerne af de voldsomme og dramatiske begivenheder var mærkbare i de følgende årtier.

Afsnit C

Da det under Syvårskrigen mod Sverige (1563-70) lykkedes rigshofmester Peder Oxe at ændre den oprindelige Sundtold fra

Øresundstolden

en skibsafgift til en lastetold, hvor der for hvert læs skulle betales én daler og det halve for et skib i ballast, blev kronens indtægter herefter mangedoblede. Lastetolden blev dog snart afløst af en værditold. Som hovedprincip skulle der betales 1% af lastens værdi. Da det kunne være vanskeligt at fastslå de forskellige varers værdi, der vekslede fra sted til sted og fra tid til tid, blev toldberegningen ofte vilkårlig. Toldberegningen kompliceredes yderligere ved, at dyre varer beskattedes højere end billige. Skipperne havde ingen mulighed for at udregne tolden på forhånd eller kontrollere beløbene som embedsmændene nåede frem til. Toldtarifferne og toldkammerets sædvaneret ved toldberegningen var i lange perioder ikke kendt udenfor toldkammeret. Da en ny toldtarif således blev offentliggjort i 1841, var det den første siden 1645. I det stille var tolden efterhånden

Karmeliterklosteret, Sct. Marie kirke og det tofløjede Karmeliterhus

steget til omkring 5% af varernes værdi. Som kongeligt regale tilfaldt Øresundstolden kongens private kasse, partikulærkassen, men ved en fiskal reform i 1771 tilfaldt indtægterne herefter statskassen. Foruden selve tolden måtte skipperne i reglen erlægge en del andre afgifter, såsom fyr- og vartegnspenge, de såkaldte fattigespenge, et gebyr for ekspedition udenfor toldkammerets kontortid, translationsgebyrer samt sportler til embedsmændene. I mange tilfælde kunne disse ekstra afgifter overstige selve toldens værdi.

Helsingørs guldalder

Omlægningen af Øresundstolden blev også indledningen til Helsingørs guldalder. Mange nederlændere, tyskere, englændere og skotter slog sig ned i byen for at drive købmandsskab. Især må der have været mange nederlændere og tyskere, for disse dannede i 1576 en selvstændig menighed, som fik overladt karmelitermunkenes tidligere klosterkirke, der siden reformationen havde været benyttet til alskens formål.

Sct. Olai kirke

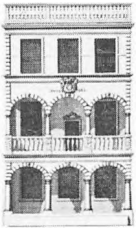
På dette tidspunkt var Sct. Olai kirke fuldt udbygget og stod stort set i den skikkelse, man kender i dag. Den stærke udvikling Helsingør havde gennemløbet efter Øresundstoldens indførelse afspejler sig i kirkens bygningshistorie. Sct. Olai kirke var i sin ældste kendte form en enskibet romansk teglstenskirke bestående af kor og skib. Kirken var allerede i begyndelsen af 1400-årene blevet udvidet mod vest med blandt andet et tårn. I

1450-75 blev et Helligtrefoldighedskapel, det såkaldte Oxernes kapel, opført i tilknytning til kirken, og snart efter påbegyndtes en stor udvidelse og ombygning af den gamle kirke til den nuværende treskibede kirke med et højt midterskib og to lavere sideskibe. Ombygningen var færdig i 1559. Tårnet blev samtidig forhøjet, men fik dog først sit slanke spir i 1614. Spiret, kendt som Helsingørs Jomfru, blæste iøvrigt ned under en januarstorm 1737, og først i 1898 fik tårnet sit nuværende spir, der er knapt så dristigt i sin opbygning. Inventaret i både Sct. Olai og Sct. Marie kirker, ofte betegnet som henholdsvis »danske kirke« og »tyske kirke«, viser på udmærket måde borgerskabets skiftende smag og begrebsverden samt dets økonomiske formåen i 16- og 1700-årene.

Helsingørs Jomfru

Ved de omfattende bygningsarbejder på Kronborg i 1570'erne og 1580'erne samt ved genopførelsen 1629-38 efter en stor brand indkaldtes mange fremmede håndværkere og bygmestre. Et anseeligt antal håndværkere er tillige kommet til sundtoldsbyen under svendevandringerne, der netop er tiltagende i denne periode. Disse fremmede håndværkere har umiskendeligt sat deres præg på byen, ikke alene på det håndværksmæssige område, men også på den daglige tilværelse gennem deres påvirkning af laugslivet. Helsingør er således den by i Danmark, hvor den tyske håndværksskik, »zünften« optræder tidligst. Med Christian IV's kendte kunstsmed Caspar Fincke i spidsen optrådte håndværkslaugene snart uden synderlig respekt over for magistraten, men efter en omfattende kamp, som laugene førte 1635-38 for at værne om de »forbedringer«, hvormed de i årene nærmest forud havde udstyret deres laugsartikler, måtte ikke mindre end 8 af laugene aflevere deres selvgjorte vedtægter til øvrigheden. Men dermed var »zünften« ikke udryddet af de helsingørske laug. Den var tværtimod i stadig vækst.

Fremmede håndværkere

»Lundehave«, opført i 1580'erne

En betydelig del af Danmarks handelsomsætning var i løbet af 1500-årene blevet flyttet til sundtoldsbyen. Da Frederik II tillige begunstigede byens handelsstand betydeligt med mange særrettigheder, voksede den stærkt, og byen var på et tidspunkt rent befolkningsmæssigt landets næststørste. Med et stadigt stigende antal skibe på rheden voksede varebehovet kraftigt. En ringe og træg tilførsel af fødevarer til byens torv fremkaldte det såkaldte »udløb« eller »forprang«, hvor bønderne på deres kærrer blev mødt af købelystne flokke langt udenfor byens porte. Øvrigheden søgte gang på gang at standse denne trafik ikke alene for at håndhæve privilegierne, men også for at der kunne ske en rimelig fordeling af de varer, som førtes til torvs. Men uanset klækkelige

Næststørste by

Torvehandel

Såkaldt hakkebræt fra et sejlskib, har senere været anvendt som husornament

bøder, varernes fortabelse og en tid i halsjern til moro for de handlende på torvet, fortsatte denne ulovlige handel næsten upåagtet. De købelystne borgere fandt stadig på nye udveje. Mindre brydsomt har det næppe været for øvrigheden at opretholde god torveskik. Især kneb det med at få overholdt bestemmelserne om mål og vægt samt priser og kvalitet.

I sommerhalvåret, når skibene lå tæt på rheden, var øvrigheden endvidere travlt beskæftiget med at holde styr på de mange urolige elementer, og druk og usædelighed, slagsmål med drab og tyveri synes ikke at have været sjældne forteelser. Mindre livligt har det vel næppe været, når Frederik II eller Christian IV slog sig ned på det nye slot og fyldte byen med deres hofsinder og drabanter, der indkvarteredes hos borgerne. Hertil kom de store

Festligheder

festligheder, som udfoldede sig på Kronborg ved fyrstebesøg og prinsessebryllupper. Mægtige fyrværkerier blev iscenesat på Grønnehave, hvor også turneringer og andre ridderspil fandt sted.

Det opsving, som handelen og håndværket oplevede i anden halvdel af 1500-årene, fortsatte et godt stykke ind i 1600-årene. Der var stor travlhed overalt i byen, på Øresunds toldkammer, på havnebroen, hos færgemændene, i handelsgårdene, i værtshusene, på byggepladser og rundt om i håndværkernes værksteder.

Materielle kår

Den bedre stillede del af borgerskabet levede i nok så gode materielle kår, og en del kunne tyde på, at man i sundtoldsbyen har været lidt hurtigere til at tilegne sig nye skikke og moder end andre steder. Efter bedste formåen har de lavere sociale grupper forsøgt at følge med og få en del i den rigdom, der i denne periode tilflød byen.

Christian IV's Helsingør var på vej til at blive en storstad. For at sikre den mere effektivt lod Christian IV byen befæste med en

Bymur

mur, der strakte sig fra Svingelen i vest langs med den sydlige del af det nuværende Strandgade ud mod Kronborgs bastioner og derfra til det lille renaissanceslot Lundehave, idag Marienlyst Slot. Mod landsiden nøjedes man med jordvolde og plankeværker.

Muren var forskellige steder forsynet med porte, hvoraf enkelte var med tårne. Men ligesom de havnearbejder Christian IV lod foretage til erstatning for de gamle skibsbroer, fik dette

Havn

ikke nogen større betydning. Havnen blev ikke vedligeholdt, og bymuren blev delvis ødelagt under svenskernes belejring af Kronborg i 1658 og fik i den efterfølgende tid lov til at forfalde.

Da handelsskibene ved opkrævningen af Sundtolden var tvun-

Proviantering

get til at ankre op på rheden, faldt det naturligt, at de ved samme lejlighed også købte levnedsmidler, fik friskt ferskvand og hvad der i øvrigt kunne være fornødent til et skibs forsyning.

Sluskande

Mens skibene således har ligget på rheden lastet med alskens varer, er der selvfølgelig også blevet handlet den anden vej samt skibene imellem. Tuskhandel og smugleri har naturligvis også fundet sted. Mens skipperne var i land for at klarere og handle, lå vejen åben for de såkaldte »kadrejere« til at lave en god forretning med søfolkene ombord på skibene. På Christian IV's tid udviklede denne handel på Helsingørs rhed sig til et omfattende marked. Kongen deltog iøvrigt selv gennem sin tolder i dette »sundmarked«, hvor det navnlig var de mere fremmedartede varer, der var eftertragtede. De rige muligheder, som byen kunne byde på gennem handelen med skibene på rheden, tiltrak som tidligere nævnt mange fremmede. Sundhandelen blev da også de helsingørske borgeres velstandskilde, på samme måde som Øresundstolden var »de danske kongers guldbjerg«.

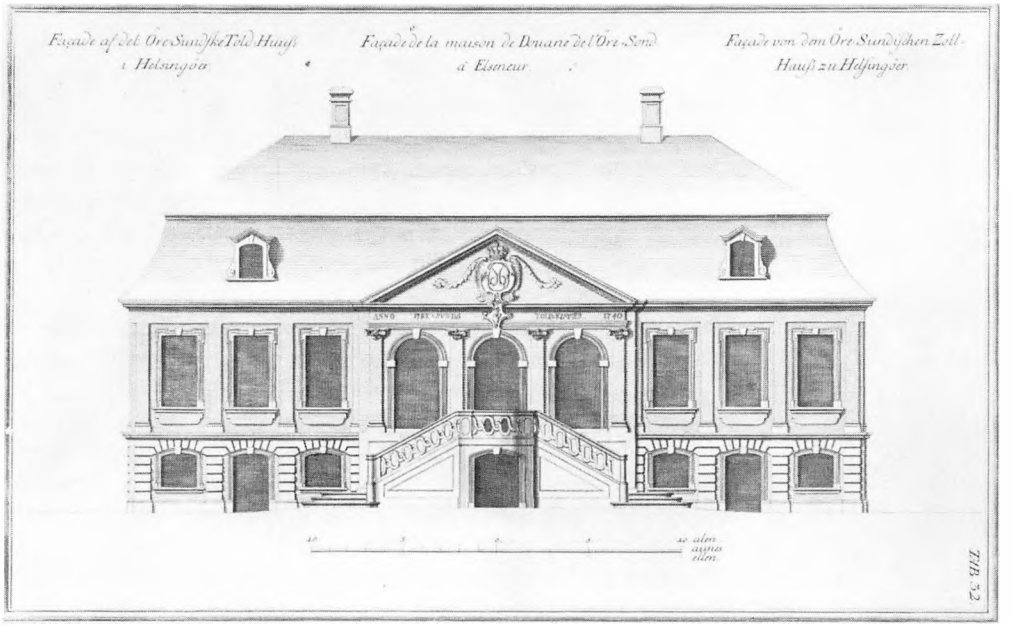
Sundhandel

Et håndværk, der havde nær tilknytning til denne sundhandel, var bødkernes. I tusindvis er der blevet fremstillet tønder og kar til emballering af proviant og mange af de varer, der er gået søværts, men en del er selvsagt også blevet afsat lokalt. Tønder og kar har været en uundværlig ting i enhver husholdning, ikke mindst når der skulle nedsaltes til vinteren.

Bødkerne

Færgeriet ved Helsingør fik med Sundtoldens indførelse et nyt og langt større erhvervsmæssigt grundlag. Men først i 1630 dannede de helsingørske færgemænd laug. Færgelauget fik ikke alene privilegium på den almindelige færgefart over Sundet, men også på at bringe personer og post samt forsyninger og varer til og fra skibene. Laugets medlemmer havde til gengæld pligt til at gå ud til enhver tid undtagen i stormvejr. Det stod selvfølgelig fortsat enhver skipper frit at lade egne både og mandskab besørge transporten. Lauget blev ikke desto mindre hurtigt byens største. Mens der fra gammel tid havde været faste takster for befordring over Sundet, kunne færgemændene frit akkordere med skipperne om befordringen til og fra skibene. I begyndelsen af 1800-årene fandt man det dog nødvendigt at ændre denne praksis. Et reglement for færgelauget blev derfor udarbejdet. Det var herefter færgemændene strengt forbudt at gå over en fastsat takst, med mindre der med et hvidt flag med rødt kors var signaleret »usejlbart farvand«. Ønskede færgemændene herefter at sejle ud, måtte de forlange, hvad de ville. For at få større kontrol med det ofte ret egenrådige færgelaug udnævntes en særlig inspektør. Færgelaugsinspektøren, der var forhenværende

Færgelauget

Øresunds Toldkammer efter et stik i Laurids de Thurahs »Den danske Vitruvius« (1746-49). Toldkammeret, der hørte til sin tids prægtigste bygninger, blev revet ned i 1860 for at give plads til en havneudvidelse

søofficer, skulle tilse, at det nye reglement blev overholdt. Da færgefolkene ifølge reglementet gerne måtte gå under den fastsatte takst, opstod der efterhånden ved siden af de faste ture, der var på omgang blandt færgelaugets 60 medlemmer, de såkaldte »sluppenture«, der ligeledes var på omgang, men under taksten og endelig »hjælpeturene«, der lå endnu lavere og var helt udenfor omgang. Disse blev selvfølgelig langt de hyppigste, så længe de var i kraft. De ophævedes i 1836. Bjergning af forliste ankre var en udbredt bibeskæftigelse blandt færgefolkene, der iøvrigt ofte var ret velstillede folk. Indtil »Det allernådigst priviligerede Lodsselskab udi Helsingør« blev oprettet i 1778, havde færgemændene tillige fungeret som lodser. De havde grundigt kendskab til Sundet, og det er da også karakteristisk, at lodsselskabet i vid udstrækning rekrutterede medlemmerne fra færgemændenes kreds. Ligesom ved færgelauget blev indtægterne lagt i en fælles kasse og en gang om måneden fordelt efter et bestemt system.

Lodsvæsenet

Færgelauget mistede efter Sundtoldens ophævelse i 1857 en del af sin berettigelse, og da dampskibene efterhånden overtog færgefarten over Sundet, blev lauget ophævet i 1882. Men til det

sidste vogtede man strengt over sine privilegier og sin særlige status. I det kosmopolitiske Helsingør var færgelauget det eneste, der dannede en ren dansk korporation.

Nedgangstid

Den storhedstid, Helsingør oplevede under Christian IV, blev fulgt af en hundredårig tilbagegang, hvor krig og farsoter hærgede byen. Med livlig tilstrømning af fremmede var byen ofte udsat for pestagtige epidemier, og når sundtrafikken i krigstid aftog, blev byen ramt hårdt økonomisk.

Svenskekrigene

Krigen mod Sverige (1658-60) fik alvorlige følger for byen. Den blev ikke alene hjemsøgt af Carl X Gustavs grådige tropper, men mange af byens huse og gårde blev slemt medtaget ved den 19 dage lange belejring af Kronborg. Værst gik det dog ud over de østlige og nordlige bydele, der synes at være blevet lagt helt i ruiner. Indtil fredsslutningen i 1660 måtte borgerne endvidere lægge fadebure til troppernes underhold, udføre omfattende fæstningsarbejde ved Kronborg samt genopbygge det delvis sønderskudte slot og endelig udføre en kraftig forøget færgetjeneste selvfølgelig uden vederlag. Trods den hårde medfart besad byen tilsyneladende fortsat en betydelig vækstkraft, men den formåede imidlertid ikke helt at overvinde tilbagegangen inden udbruddet af Skånske krig (1675-79). Byen blev ikke direkte krigsskueplads, men den led formentlig et alvorligt knæk i denne tid. I alle tilfælde tales der i 1680'erne om byens tilbagegang og om et faldende indbyggertal. Som årsag angives de omfattende transporter og overførsler til Skåne, som byen var blevet pålagt under krigen, byens mange skattefri borgere, og her tænkte man især på de ikke så få indvandrede skåninge, og endelig den tyngende indkvartering, Kronborg var således ved afståelsen af Skåne efter den forrige krig blevet grænsefæstning og måtte som sådan have en betydelig garnison selv i fredstid til byrde for byen og dens indbyggere. Men nok så vigtigt i denne sammenhæng har udviklingen i sundtrafikken været. De langvarige søkrige, som i 1600-årenes slutning og 1700-årenes begyndelse prægede Vesteuropa, har utvivlsomt virket hæmmende på sundtrafikken. Byen oplevede ganske vist på grund af Danmarks neutrale stilling i den Phalziske arvefølgekrig (1688-97) en vis handelstravlhed, men det var kun et forbigående opsving.

2 mark fra Frederik III's tid

Grænsefæstning

Sundtrafikken

Næppe var byen i det første årti af det nye århundrede langsomt begyndt at komme til kræfter, før den atter måtte døje ikke alene de byrder, som udbruddet af Den store nordiske krig (1709-20) medførte, men også pestens rædsler. Da der i 1711 blev konstateret pest i Helsingør, blev byen afspærret fra omverdenen og iøvrigt overladt til sin egen skæbne. Øresunds Told-

Pesten i 1711

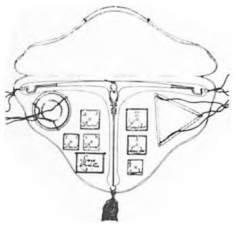
kammer blev i denne periode henlagt til vagtskibet på byens rhed. Siden 1571 havde et vagtskib, i reglen en orlogsfregat, varetaget en lang række praktiske opgaver i forbindelse med Sundtolden. Øresunds Toldkammer blev derfor naturligt henlagt til vagtskibet i denne periode.

Vagtskibet

Endnu i 1717 stod en betragtelig del af byens huse og gårde forfaldne og ubeboede, og byens næringsliv var så godt som lammet. Men langsomt rettede byen sig, og Danmarks lange fredsperiode (1720-1801) kom den til gode. Skibsfarten i Sundet var påny inde i en betydelig vækstperiode, og i tusindvis kastede skibene anker på rheden for at klarere Sundtolden. Dette skabte følgelig travlhed overalt.

Klareringsvirksomhed

Det er i denne periode, at den første egentlige sundklareringsvirksomhed vandt frem. Indtil da havde skipperne selv, eventuelt bistået af en kommissær eller lignende fra deres hjemland, måttet indfinde sig med skibspapirerne på Øresunds Toldkamker for dér at betale tolden. Men efterhånden som det blev mere besværligt og kompliceret at udregne og erlægge tolden, opstod der et naturligt behov for at have en person på stedet, der kunne varetage klareringen og på anden måde assistere skipperne. Sundklarereren blev en slags kommissær for disse. Han ordnede told- og skibspapirerne, betalte tolden, afgifter og sportler samt hvad der iøvrigt kunne blive af udgifter. Ofte forstrakte klarereren også skipperne med rede penge. Skipperne betalte i reglen klarereren med en veksel eller kreditbrev trukket på deres rederi eller handelshus. Hvis fordringen var tvivlsom, var det klarereren, der måtte bære tabet. Øresunds Toldkammer var således sikret betalingen gennem de penge eller værdipapirer, klarereren skulle deponere som sikkerhed. Klarererne blev i virkeligheden de faktiske opkrævere af Sundtolden og et uundværligt mellemled for de fremmede skippere og Øresunds Toldkammer.

Vægt og lodder fra helsingørsk handelshus

For sin risiko og sit arbejde beregnede klarereren sig kun en mindre provision, men forventede til gengæld at skipperen, der benyttede hans tjeneste, købte alle sine fornødenheder gennem ham. Det var her, klarererens største fortjeneste lå. Konkurrencen var hård, og for klarereren blev det vigtigt at stå sig godt med de enkelte skippere. Alt i mens klareringen blev ordnet, og de bestilte varer blev bragt ned til færge- og skibsbådene, blev skipperne godt beværtet i klarererhuset. En del af klarererne holdt tillige skipperhus. Her kunne kaptajnerne spise og bo mod en rimelig betaling. Det blev efterhånden også almindeligt, at klarereren betænkte skipperne med de såkaldte »kaptajnsgaver«. Når et nyt samarbejde etableredes, var gaven som regel

en punchebowle af porcelæn med et billede af et skib ud for Kronborg og med skibets, kaptajnens og klarererens navne i guldbogstaver på siden. I nær tilknytning til klareringsvirksomheden opstod der i sidste halvdel af 1700-årene et helt korps af

Brokapere

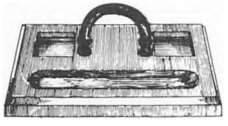
såkaldte brokapere. Engageret af de enkelte klareringsfirmaer forsøgte brokaperne at kapre nye kunder blandt de fremmede skippere, når de ankom til skibsbroen. Dette kunne iøvrigt gå livligt til med slagsmål henad gaden.

Matrosknejper

Et utal af knejper med billig mad og drikkevarer stod til rådighed for matroserne, når disse havde landlov. Især lå matrosknejperne tæt i Strandgades og Stengades vestlige ende, og efter deres navne at dømme har de ikke været helt kedelige. Her skal blot nævnes Den grå Lus, Galajen, Smakken, Ankeret, Pebermøllen, Pumpen og Sugeværket. Søfolkene kunne her få en glad stund, sålænge pengene slog til. Splid og slagsmål hørte til dagens orden. Det hed sig, at ingen sømand var helbefaren, før han havde fået sine prygl på Helsingørs toldbro.

Engelske købmænd

Det var de fremmede, og især de engelske købmænd, der prægede byens handelsliv i 17- og 1800-årene. Når så mange englændere havde deres virke i byen i netop denne periode, hænger det sammen med, at det var dem, der dominerede den baltiske søfart, efter at hollænderne var blevet trængt tilbage. Først i løbet af 1800-årene kom der et større dansk indslag i byens handelsliv. I løbet af 1700-årene oprettede de fleste europæiske sømagter konsulater i byen som et udtryk for dens internationale betydning. Efter flere årtiers stilstand kom der i slutningen af 1730'erne atter gang i byggeriet ikke mindst i det mere fornemme. Øresunds Toldkammer lagde for i 1740 med at opføre et stateligt hovedsæde i den østlige ende af Strandgade. Det ene palæ efter det andet i tidens stil og smag blev i de følgende år rejst i Stengade og Strandgade i umiddelbar nærhed af byens nye havn. Bygherrerne var embedsmændene på toldkammeret og de velhavende købmænd. Med den rigdom, der i så rigeligt mål kom

Skrivetøj fra helsingørsk handelshus

Byggeri

byen til del i slutningen af 1700-årene, tog byggeriet for alvor fart. Man får nærmest indtryk af, at der på denne tid er blevet bygget over det meste af byen. I alle tilfælde er det 1700-årenes borgerlige bygningskunst, der i dag præger store dele af byen. Det har selvfølgelig ikke været alle bygherrer beskåret at kunne benytte tidens kendte københavnske arkitekter, og ofte blev det kun facaden, der blev opført i grundmur, mens resten fortsat blev opført i bindingsværk. Der kan næppe være tvivl om, at byen først i denne periode har fået den faste og sammenhængende gadebebyggelse, som siden har været karakteristisk for Hel-

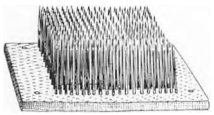

Svingelbugten set fra Sjællandsøre. Midt i billedet ses udløbet af »Strømmen«. Kobberstik fra 1700-årene.

singør. De mange fremmede, der tog fast ophold i byen, har naturligvis også sat deres præg på byggeriet. Dette synes dog først og fremmest at have givet sig til kende i husenes indretning. Man levede bekvemt og luksuriøst i de mere velstillede helsingørske hjem.

Søhandel

Karakteristisk nok blev kun en beskeden del af den rigdom, der tilflød byen i den såkaldte florissante handelsperiode (ca. 1770-1806), benyttet til investering i søhandel. Kun ganske få af handelshusene havde skibe i fart på fremmede havne og for så vidt også i indenrigsfart. Derimod fremkom en række store og små industrielle foretagender i denne periode og efter tidens tendens privilegerede. Jean Jacob Claessen, en af byens større købmænd, havde således fået privilegium på at anlægge og drive et skibsværft udstyret med en ankersmedie og et rebslageri. Byens beliggenhed ved en stærkt trafikeret handelsvej gav naturligvis gode muligheder for sådanne anlæg. Det var imidlertid kun ankersmedien og rebslageriet, der fik nogen større betydning. Byens daværende lille havn, der var anlagt ud for det nuværende Brostræde i 1740-42, var ikke særlig hensigtsmæssig for et skibsværft. Claessens planer om en ny og større sydhavn blev aldrig realiseret. I Claessens nyopførte reberbane i Lundegade fremstilledes alt tovværk til skibsbrug fra de fineste liner til de sværeste ankertove. Gennem en ny arbejdsmetode blev den helsingørske rebslagerkunst højt anset, og reberbanen blev sin

Hegle fra et rebslageri

Reberbanen

tids største. Mens rebslagning havde en lang tradition i byen, der kendes rebslagere tilbage til begyndelsen af 1500-årene, var mange af de øvrige industrielle foretagender, der blev oprettet, helt nye erhverv. Her kan nævnes lak-, farve- og blyantsfabrikation samt pudder- og stivelsesfabrikation. De fleste fik ingen nævneværdig betydning, og mange eksisterede kun i en kort periode. En undtagelse var dog to sukkerraffinaderier, der blev anlagt syd for byen, Første og Andet Sukkerhus som de populært blev kaldt. De forarbejdede begge det fine brune St. Croixsukker og havde indtil Napoleonskrigene en anseelig produktion, hvoraf en del gik søværts igen. De måtte imidlertid begge ophøre i begyndelsen af 1800-årene, da roesukkeret vandt kraftigt frem.

Industrier

Afsnit D

Drikkekrus fra Øresunds og Helsingørs Sygehospital

Helsingør var iøvrigt på de fleste områder godt med i tiden. I 1769 fik byen således sin første avis, »Helsingørs Kongelige allene priviligerede Adresse-Contoirs nye Efterretninger«, og i 1786 stiftedes »Øresunds Toldkammers Friskole«, der i sin art er enestående udenfor København. Knapt otte år senere oprettedes ligeledes med toldkammerets mellemkomst tillige »Øresunds og Helsingørs Sygehospital«, og som det fremgår af navnet, skulle hospitalet betjene såvel borgerne som søfolkene på de forbipasserende skibe i Sundet. Allerede i 1516 havde karmelitermunkene fået tilladelse til at oprette et hospital til »Den alsommægtigste Gud og Jomfru Maria til lov og hæder og ære, så og fattige, syge, udenlandske skibsmænd og skibsfolk til ro. lise, hjælp og trøst«. Efter reformationen (1536) blev hospitalet nedlagt, og bygningen, der udgør den østligste del af det nuværende Karmeliterhus, overgik til anden brug. Et andet samtidigt hospital, en såkaldt Sct. Jørgensgaard, var forbeholdt de spedalske, og efter middelalderlig skik var den anbragt uden for byen. Det er utvivlsomt resterne af denne, der for en del år siden blev fundet under en bygning på hjørnet af Møllebakken og Marienlyst Allé. De ulykkelige, der var befængt med denne frygtelige sot, måtte kun færdes på alfarvej, når de med en træskrælde advarede deres omgivelser om deres komme.

Karmelitermunkenes hospital

Sct. Jørgensgaard

Som en naturlig følge af den udvikling der havde fundet sted før og under reformationskampen, blev to af byens klostre kort efter omdannet til hospitaler. Allerede i 1536 havde Christian III overladt byen Sortebrødreklosteret i den vestlige del af byen til et fattig- og sygehus. Da dette hurtigt viste sig at være for lille, blev Karmeliterklosteret i den anden ende af byen også skænket institutionen. Søgningen til Helsingør almindelige Hospital, som stiftelsen kom til at hedde, var betydelig selv i bedre tider. I 1580

Helsingør almindelige Hospital

Interiør fra kælderbeværtningen »Sømands Minde«, populært kaldet »Pumpen«. Træsnit af Knud Gamborg

blev foruden 44 personer på sygestuen 97 andre daglig bespist ved hospitalet. Stiftelsen havde desuden pligt til at bespise rektoren, hørerne og 30 »fattige og duelige« diciple fra Latinskolen, der havde til huse i Karmeliterklosterets vestfløj.

En væsentlig del af sine indtægter fik hospitalet gennem indsamlinger. Man havde adskillige indsamlingsbøsser og pengeblokke stående rundt omkring i byen. Datidens sociale forsorg byggede i vid udstrækning på velgørenhed. Helsingør almindelige Hospital havde dog også betydelige indtægter gennem kongetiender og ejendomme i Skåne, der var blevet skænket stiftelsen ved oprettelsen. Fra at have været en ret omfattende og velhavende institution blev hospitalet efter afståelsen af Skåne, hvor den med et slag mistede sit væsentligste indtægtsgrundlag, en forholdsvis uformuende stiftelse. Helsingørs almindelige Hospital var ikke et hospital i moderne forstand, det var nærmest et asyl for gamle og værkbrudne mennesker. De kunne her få logi og forplejning, mod at deres ejendele skulle tilfalde hospitalet. Oprindelig var stiftelsen beregnet for begge køn, men den blev med tiden forbeholdt »gamle og skikkelige enker og jomfruer af

borgerstanden«. Hospitalslemmerne havde hver en lille bås på cirka 2 gange 2 meter med et forhæng af klæde. Båsene kunne de efter behag og formåen udstyre med egne møbler og småting. Mange af lemmerne havde kontakt med velstående hjem i byen, hvorfra de modtog mad og gaver. De sidste lemmer blev i 1916 overflyttet til byens nye alderdomshjem på Trækbanen. Stiftelsen blev ophævet samme år, men blev i 1929 genoprettet med en ny fundats.

Fattigvæsen

På Christian IV's tid var fattigvæsenet i Helsingør et godt stykke forud for sin tid. I 1630 havde byen købt den store ejendom på hjørnet af Hestemøllestræde og Sct. Annagade, der i dag kaldes Karmeliterhuset, til »de fattiges hus«. Her kunne de mennesker,som ikke kunne forsørge sig selv, og som ikke var tilstrækkelig velhavende til at blive lemmer i Helsingør almindelige Hospital, flytte ind. Tidligere havde byen kun haft pesthuset, spindehuset samt de såkaldte »Seele Boderne« mellem kirkerne. Den almindeligste måde at hjælpe de fattige på havde været at give dem et tiggertegn med byens våben, hvilket gav dem lov til at tigge i byen. Med det nye fattighus fik man mulighed for at sætte den sociale forsorg i et vist system. Dens grundlag var fortsat den almindelige velgørenhed. Først med en forordning af 1708 blev det organiserede tiggeri afløst af en egentlig fattigskat, der lignedes på borgerne. Fattigskatten trådte dog først i kraft i Helsingør i 1734, formentlig på grund af den tilbagegang der ramte byen i begyndelsen af 1700-årene. Fattighusets budget var beskedent, og overskridelser blev hurtigt påtalt. For at begrænse udgifterne blev det ved en ny fattigforordning i 1803 bestemt, at lemmerne skulle arbejde for opholdet. Kommunen gik af samme grund over til at »udlicitere« børnene fra fattighuset.

Fattigbøsse

I 1800-årene, hvor den jævne borgers vilkår var blevet betydelig bedre, omend levefoden endnu var tarvelig, blev målestokken for en menneskeværdig tilværelse også en anden. Omkring 1890 var man således begyndt at bevilge alderdomsunderstøttelse, og i 1902 var man nået så vidt, at det forfaldne og overfyldte fattighus kunne rømmes. Hovedparten af lemmerne blev overført til den nyindrettede fattiggård i det tidligere garnisonssygehus i Fiolgade 13. Fattiggården blev nedlagt i 1925. De fleste af beboerne blev ved nedlæggelsen overflyttet til »Hammershøj«, der i 1915 var blevet taget i brug som kommunalt alderdomshjem. Allerede i 1908 havde byen dog fået sit første alderdomshjem. Hjemmet, der var et delvis privat plejehjem, var blevet indrettet i det tidligere hotel »Helsingør« i Hestemøllestræde 6. En social institution, der kom til at danne forbillede

Alderdoms-understøttelse

Alderdomshjem

for en lang række kommuner landet over, var alderdomsstiftelsen på Gurrevej, opført i årene 1919-20. Den rummede de første selvstændige aldersrente boliger i Danmark.

Sygehus

»Byens publiqe Sygehus«, det første egentlige sygehus i byen, var blevet opført i 1764 i Stjernegade 28. Ved oprettelsen af Øresundshospitalet i 1794 blev sygehuset overtaget af militæret, der en halv snes år tidligere havde fået indrettet Sudergade 13 til en slags garnisonssygehus. Helsingør havde siden 1658-60, hvor Kronborg blev grænsefæstning, været garnisonsby, hvilket i høj grad satte sit præg på byen. Det var især vanskeligheden ved at skaffe plads til de syge soldater, der var den væsentligste årsag til, at der i 1819 blev opført et nyt garnisonssygehus ved siden af Øresundshospitalet. En afdeling af det nye sygehus blev dog forbeholdt syge fattige. Da garnisonssygehuset i slutningen af 1880'erne blev fundet utidssvarende, blev det flyttet til »Lundegaarden« på Claessensvej, der var opført i dette øjemed. Lundegaarden fungerede iøvrigt som sygehus til 1925, hvorefter det indrettedes til beboelse. Efter socialreformen i 1933 blev bygningen domicil for socialvæsenet.

Garnisonssygehus

Øresunds og Helsingørs Sygehospital opført 1794-96. Tegning i »Maaleren« 1920-21

Ved Sundtoldens ophør i 1857 blev Øresundshospitalets status ændret væsentligt. I 1859 blev hospitalet overtaget af kommunen, der i flere omgange udvidede det betydeligt. Hospitalet blev nedlagt i 1976, da det nye amtssygehus ved Esromvej blev taget i brug.

Amtssygehus

Som så ofte før i byens historie blev Helsingør ramt af en ny brat tilbagegang, nemlig under Englandskrigene i begyndelsen af 1800-årene. Men på grund af den stigende handelsomsætning, som var sat ind ved midten af 1700-årene, og som fortsatte i 1800-årene, blev virkningerne af de trange år 1807-14 forholdsvis hurtigt overvundet. Det var iøvrigt i denne periode, hvor kaperkrigen rasede, at de helsingørske søfolk gjorde sig både beundrede og frygtede. Den mest kendte af kaperkaptajnerne er vel nok den kække færgemand Jens Lind.

Englandskrigene

Afsnit E

De første to år efter 1814 gik med at bøde på den fattigdom, som krigene havde skabt. Men henimod slutningen af 1830'erne var man igen inde i en opgangsperiode med en velstand, som sporedes overalt. Meget var dog fortsat ved det gamle. Håndværkerne fejrede stadig deres skilteflytning samt deres majfester i Hammermølleskoven, og læredrengenes Bloksbjergridning fandt endnu sted i selve Helsingør. Ved skilteflytning flyttedes kroen fra en mester til en anden, og lade, fane, velkomst, bægre, skafferstokke m.m. blev i højtidelig procession båret gennem gaderne. Færgemændenes laug iværksatte endnu ved fastelavns-

tid deres festlige kanetur til Fredensborg i fuldriggede både forspændt heste. Og med skandinavismen begyndtes et selskabeligt samkvem med genboerne hinsides Sundet.

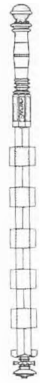
Laugstidens næringsliv

Det var de primitive samfærdselsmidler, der gav laugstidens næringsliv dets særpræg i forhold til nutidens. Transport af varer fra en købstad til en anden kunne som regel ikke betale sig, og med hensyn til produktion og omsætning dannede hver købstad med opland derfor et afgrænset område, indenfor hvilket tilbud og efterspørgsel ikke i nogen nævneværdig grad påvirkedes af tilførsel udefra. Dette forhold rummede for håndværkernes vedkommende en fare for overproduktion i det tilfælde, at der var for mange mestre indenfor samme fag, eller at enkelte af dem udvidede deres virksomhed betydeligt. Men på den anden side satte det dem også i stand til at skrue priserne op på deres varer. Det var derfor nødvendigt, at øvrigheden greb regulerende ind. Den almindeligste ordning blev da den, at der for hvert fag dannedes et laug, hvis medlemmer fik eneret til at udøve det pågældende håndværk. I laugenes skråer eller vedtægter blev laugsmestrenes rettigheder og pligter optegnet og stadfæstet af byens øvrighed. Kun ved de årlige markeder var laugenes monopol ophævet. Her kunne fremmede håndværkere komme og forhandle deres varer. Samtidig med at eneretten til et bestemt håndværk blev givet til et bestemt laug, sikrede øvrigheden sig mulighed for at øve kontrol med laugene og derigennem sikre forbrugerne gode og upåklagelige varer til en rimelig pris. Den bærende ide i laugsvæsenet er netop den tanke at sikre såvel producent som forbrugers interesser med en ligelig afvejning af deres rettigheder. Dette var i virkeligheden et særdeles brydsomt arbejde for bystyret. Advarsel på advarsel blev udstedt, øvrigheden varierede og indskærpede forbud i det uendelige, konfiskerede varer, der som oftest blev givet tilbage, ikendte bøder, der blev eftergivet på menigmands forbøn, og ophævede snart det ene snart det andet laug, som den »til menighedens bedste« måtte stifte igen. Ved at skærpe betingelserne for optagelse i laugene havde disse mulighed for at forbedre og sikre deres økonomiske stilling. Dette var i strid med bestemmelserne, men vakte tilsyneladende kun begrænset modstand fra de lokale myndigheder. Helt i overensstemmelse med den broderskabsånd, der gennemsyrede laug og gilder, måtte en laugsbroder ikke opnå fordele fremfor fagfæller. Man forsøgte således ved forskellige bestemmelser at dæmme op for den indbyrdes konkurrence i laugene.

Bagerlaugets velkomst af tin

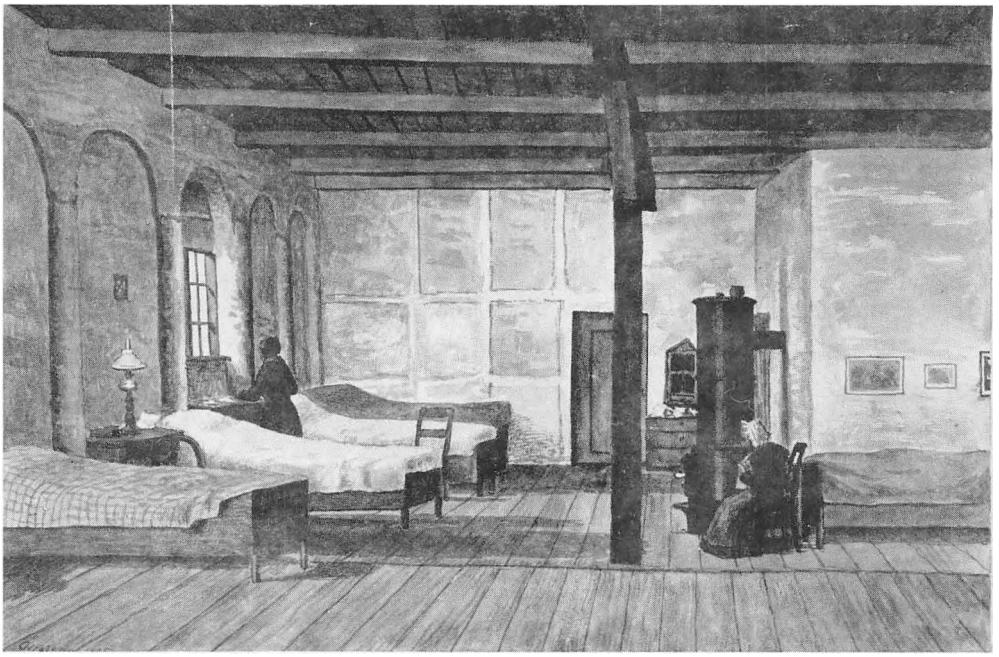
Laugsskråer

Væverlaugets skafferstok

Svendelauget

Laugene omfattede både mestre, svende og lærlinge. Under

»Fruentimmerstuen« i Herluf Trollesalen i Karmeliterhuset mens dette var fattighus. Akvarel af C. Nielsen, 1895

indtryk af et voksende antal svende følte disse sig som en særlig stand, der frigjorde sig mere og mere fra mestrenes dominans. Det blev skik, at ungsvenden efter at have fået sit svendestykke godkendt og modtaget sit lærebrev af mesterlauget indfandt sig i svendelauget for at gennemgå en række ceremonier som led i optagelsen i dette og derved blive »zünftig« svend.

Svende-vandringen

Med svendevandringerne blev den gensidige hjælp, der i virkeligheden var det oprindelige og et dybt indgroet princip, udstrakt til også at omfatte fremmede svende. De sammensluttede (»zünftige«) laug indførte derfor efterhånden en fælles håndværksskik. Den vandrende svend skulle som regel ved ankomsten til en by henvende sig på svendekroen, der oftest gik på skift mellem mestrene, og som var let kendelig på laugsskiltet. Her fik han efter at have afgivet en hemmelig hilsen samt iagttaget forskellige foreskrevne regler for sin optræden, der dokumenterede, at han hørte til det pågældende broderskab, en velkomstskænk i øl, penge samt anvist arbejde. Den nyankomne svend måtte dernæst ved førstkommende lejlighed indfinde sig til et laugsmøde, hvor der foruden højtlæsning af laugets skrå holdtes »omfrag« for åben lade, hvilket vil sige, at de tilstedeværende

Svendekroen

Velkomstskænk

blev spurgt, om nogen havde noget at sige en anden på. Denne »omfrag« sigtede naturligvis især på den nyankomne svend. Når laden var åben, var »retten« sat, og der fældedes dom.

Gennem hele laugstiden herskede der en vedvarende kamp om eneretten til arbejdet. Denne faglige strid vakte naturligvis ikke ubetinget befolkningens sympati. Ud fra liberalismens ide måtte man betragte laugsvæsenet som skadeligt. Laugsvæsenet evnede ikke at udvikle sig i takt med de nye krav, som samfundsudviklingen i stadig større udstrækning fordrede. Ved næringsloven 1857 blev laugene ophævet ved udgangen af 1861, men adskillige fortsatte som frivillige mesterforeninger. Selvom laugsvæsenet reelt er ophævet, holder en del håndværk stadig noget af laugstraditionen i hævd. En klub for berejste håndværkssvende, de såkaldte Navere, har på sin side genoptaget nogle af svendelaugenes traditioner i Navergaarden i Sct. Annagade 21.

Laugene ophævet

Navere

Afsnit F. Borgervæbningen

Da det i 1801 tegnede til krig, blev Helsingørs borgervæbning reorganiseret. Et borgerligt artillerikorps blev oprettet som en del af den bestående borgervæbning. Korpset skulle styrke besætningen på Kronborg og Skanseørebatteriet. En borgervæbning kan med sikkerhed følges tilbage til midten af 1500-årene i Helsingør. Her skulle alle byens borgere møde under våben ved rådhuset, når stormklokken ringede. I tilfælde af krig skulle borgervæbningen eller »den store vagt« gøre tjeneste på Kronborg. Borgervæbningen mønstrede i første halvdel af 1600-årene omkring 700 mand, der var delt i tre kompagnier med hver sin fane. I 1625 omfattede borgervæbningen således 570 mand med musketerer, 40 med »harnisk og spitz«, 14 med slagsværd og 143 med hellebarder. Ved siden af »den store vagt« optræder allerede fra 1500-årene en særlig nattevagt, eller som den benævntes, »den lille byens råbende vagt«. Den var oprindelig et udvalg af den store vagt, men afløses senere af vægterne. Fra omkring 1700 har man tillige en særlig tårnvægter, der fra Sct. Olai kirketårn skulle give agt på mulige ildebrande. Var der observeret brand et sted, blev en tændt lygte hængt ud på den side af tårnet, hvor der var ildløs. Om dagen var det dog en rød fane. Tårnvægteren klemtede derefter med brandklokken for at meddele brandens styrke og art. Byens øvrige vægtere slog derefter yderligere alarm ved piben og råben i gaderne.

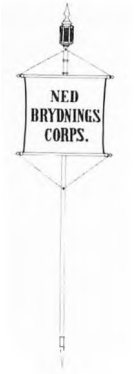

Brandspand af læder

Vægtere

Selvom det kun var småt, hvad datidens slukningsredskaber formåede mod en ildebrand, tæt bebygget som byen var med bindingsværkshuse, blev den aldrig efter 1522 hjemsøgt af nogen større ildsvåde. Brandredskaberne bestod i det væsentlige af

Slukningsredskaber

Fane fra byens »Nedbrydningskorps«

brandhager, brandstiger og læderspande. Fra 1640'erne omtales endvidere en enkelt sprøjte. Med tiden kom der flere til. Husejerne var endvidere pligtige til at have en tønde, balje eller spand stående med vand ved deres ejendomme samt en brandlygte, der skulle tændes og hænges ud på gaden ved brand. Man fik desuden vand til slukningen fra de offentlige brønde og vandposte, ligesom man ved Møllebakken tæt udenfor byen havde en branddam, som »når den udskæres, løber langs ad gaden«. Men havde ilden først fået ordentligt fat i et hus, kunne brandfolkene sjældent gøre meget andet end at pøse vand over bålet og iøvrigt forsøge at begrænse ildens videre fremfærd. Til at hjælpe sig med dette havde man derfor et specielt nedbrydningskorps.

Slukningsmandskabet blev taget fra borgervæbningen, hvor de udtagne tilsyneladende dannede et særligt brandkompagni. Man kunne aftjene sin borgerlige værnepligt såvel i det borgerlige artillerikorps som i brandkorpset. Mens artillerikorpset især rekrutteredes indenfor de højere samfundslag, udgjorde håndværkssvende og arbejdsfolk hovedparten af brandkorpsets indrullerede, og det blev derfor regnet for mindre »fint«. Brandkorpset var dog ligeså velforsynet med officerer af alle grader som artillerikorpset. Mens dette blev ophævet i 1869, fortsatte brandkorpset uforandret til 1874, hvor det imidlertid gennemgik en væsentlig reorganisering. Brandvæsenet fik ved denne lejlighed bedre og mere udstyr, ligesom en større del af mandskabet blev fastansat.

Afsnit G
Sundtoldens ophævelse

Samtidig med at der var tilløb til en ny storhedstid for sundtoldsbyen fra slutningen af 1830'erne, begyndte angrebene for alvor på Øresundstolden, hvis endeligt hermed blev beseglet. Tolden var et klart indgreb i den frie sejlads på det frie hav. At Danmark, der var blevet stadig mindre og svagere, havde kunnet opretholde tolden gennem mere end 400 år skyldtes, at den indgik som et led i storpolitiken. De forskellige søfartsnationer spillede tolden ud mod hinanden og undte ikke konkurrenter fordelene ved dens afskaffelse. Skønt det gennem en lille snes år var blevet stadig tydeligere, at opkrævningen af Øresundstolden måtte ophøre, kom det alligevel som noget af et chok for byen, da traktaten om afløsningen blev underskrevet i 1857. Man havde til det sidste stolet på, at uvejret også denne gang ville drive over.

Med Sundtoldens ophævelse var grundlaget for al klareringsvirksomhed med ét slag borte, men dette betød på ingen måde, at det forretningsliv, der stod i forbindelse hermed, også blev

Punktsøger fra et urmagerværksted

fjernet, tværtimod. Der kom fortsat mange skibe til byen for at proviantere i årene efter 1857, og Helsingør vedblev længe at være ordrehavnen for fragter til og fra Østersøen. Når det hedder, at byen var lammet, og hele dens næringsliv gået i stå, er det kun en del af sandheden. Det er klart, at det kunne mærkes, når kun knapt 6000 skippere mod omkring 20.000 i årene forud for Sundtoldens afløsning gik i land.

Men til gengæld kan man med nogen rimelighed regne med, at de skippere, der gik i land, efter at de ikke længere var tvunget dertil, gjorde dette i forretningsøjemed. Men under indtryk af pengekrisen i 1857-58 og de muligheder, byen kunne byde i fremtiden, flyttede mange fra byen. De fremmede familier var de første til at bryde op. I løbet af nogle år mindskedes indbyggertallet med omkring 10% eller knapt 1000 personer. Men mange af skibsproviantering sfirmaerne fortsatte dog fortrøstningsfuldt. Den betydelige afvandring fra byen ændrede naturligvis skattegrundlaget en del, men dette nåede forbløffende hurtigt sit tidligere leje, samtidig med at der var en stigende tendens i opsparingen.

Industrien og handelsflåden

Helsingør havde allerede i begyndelsen af 1850'erne en forholdsvis veludviklet industri, men da byens økonomiske udvikling i 1860'erne centrerede sig om udviklingen af handelsflåden, blev den industrielle udvikling forsømt. Dette fik alvorlige konsekvenser for byens udvikling i 1870'erne, hvor såvel byens søhandel som skibsfart slog fejl. Det var sejlskibene, der proviant erede. Dampskibene var større og kunne medføre mere proviant og var samtidig uafhængige af vindforholdene. De havde derfor ikke noget reelt behov for at stoppe ved Helsingør.

Havnen

Ved en betydelig udvidelse og forbedring af havnen samt anlæggelsen af en patent-ophalingsbedding i begyndelsen af 1860'erne forsøgte man i hård konkurrence med de øvrige havnebyer i Sundet at profitere af den stærkt stigende skibsfart, men uden nævneværdigt resultat. Med få undtagelser bestod Helsingørs

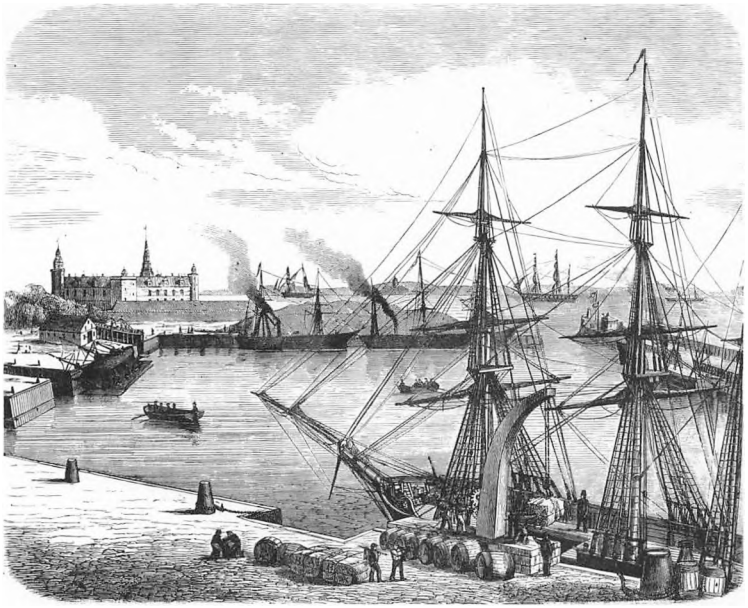
Handelsflåden i 1870'erne

handelsflåde i 1870'erne af sejlskibe. Landets største sejlskibsredere var således hjemmehørende i Helsingør på dette tidspunkt. Den stagnation og tilbagegang, byen oplevede på næsten alle områder fra midten af 1870'erne og frem til anlæggelsen af jernskibsværftet i begyndelsen af 1880'erne, skyldtes i vid udstrækning det forhold, at man ensidigt havde satset på sejlskibene. Situationen bedredes ikke ved den lavkonjunktur, der satte ind i sidste halvdel af 1870'erne.

Helsingør Jernskibsværft

Helsingørs erhvervsproblemer blev imidlertid i slutningen af 1800-årene løst ved anlæggelsen af Helsingørs Jernskibs- og Ma-

Helsingør Havn umiddelbart efter den store udvidelse i 1860-61. I forgrunden bliver et skib lastet, tv. bliver et andet »kølhalet« ved Løves træskibsværft og ved nordre mole ses to dampskibe

skinbyggeri, der reelt markerer det industrielle gennembrud i byen. Værftet fik fra første færd enorm betydning for byen, dens næringsliv og folketal. Efter en del år med stilstand blev der atter

Byggeri

bygget. Gamle huse blev nedrevet og erstattet med nye i tidens smag og stil, og gamle stræder som Bramstræde og Hovedvagtstræde blev forvandlet til moderne, karakterløse gader. Institutionsbyggeriet tog ligeledes fart i denne periode. Der byggedes

Skoler

nye skoler ved Lundegade og Marienlyst Allé, og et nyt gymnasium blev oprettet ved Trækbanen. Byens gamle Latinskole, der skrev sig tilbage til 1500-årenes begyndelse, var blevet nedlagt i 1839. På Grønnehave blev i 1895 byens første egentlige

Vandforsyning

vandværk taget i brug. Vandforsyningen var indtil da blevet besørget af et privat interessentskab, der gennem nogle nedgravede trærør havde ledt vand fra dammene bag byen samt gennem private og offentlige brønde og poste, men i sidste halvdel af

Byens vækst

1800-årene var vandforsyningen blevet utilstrækkelig. Endnu i 1890'erne boede så at sige alle Helsingørs indbyggere indenfor de grænser, som konsumtionens »porte, vagthuse, gærder og grøfter« gennem tiden havde afstukket. Først omkring århundredskiftet begyndte byens vækst udover markjorderne og overdrevet.

Kystbanen

Bestemmende for byens udvikling var i høj grad kystbanens anlæggelse samt etableringen af en fast dampfærgeforbindelse mellem Helsingør og Helsingborg i begyndelsen af 1890'erne. Åbningen af jernbanen til København via Hillerød i 1864 havde allerede betydet en væsentlig forbedring af forbindelsen til omverdenen. Men gennem kystbanen og H-H- overfarten blev Helsingørs »opland« udvidet betydeligt, ligesom byen genvandt noget af sin tidligere position som et betydningsfuldt led i landets handelsomsætning. Af vidtrækkende betydning blev også Hornbækbanen, der ved dens anlæggelse i 1906 åbnede landet mod nord. Da begge jernbaner følger kystlinien, var det overladt til den fremvoksende bilisme at inddrage området mellem jernbanerne.

H-H overfarten

Hornbækbanen

Bilismen

Nye indkøbsvaner

Byboernes indkøbsvaner ændredes samtidig. Indkøb på længere sigt blev afløst af mindre, men oftere indkøb hos de lokale handlende. I forbindelse med den tiltagende industrialisering og samfærdselsmidlernes udvikling blev vareudbudet så kraftigt forøget med fabriksfremstillede og oversøiske varer, at de handlende måtte satse på specialisering af et større udvalg. Bymuseets kaffe og thehandel fra 1898 kan tages som et udtryk for overgangen til den mere specialiserede detailhandel.

Udviklingen fra at være en by i stagnation til en by i rivende udvikling hænger nøje sammen med handelens, industriens og det øvrige erhvervslivs udvikling i dette århundrede. Afgørende i denne sammenhæng var udviklingen i det kommunalpolitiske liv. Den kommunale styreform var allerede i første halvdel af 1800-årene blevet ændret en del. De eligerede borgere der hidtil sammen med magistraten, der bestod af de kongeligt udnævnte embedsmænd såsom borgmester, rådmænd, byfoged og byskriver, havde varetaget de kommunale anliggender, var i 1837 blevet afløst af en borgerrepræsentation. Denne blev i 1869 afløst af et byråd på 19 medlemmer. Det monopol, det såkaldte Højre havde haft på byrådene, blev brudt i 1892, hvor landets første socialdemokrat netop blev valgt ind i Helsingør byråd. Ved de følgende valg blev antallet af højremedlemmer i Helsingør byråd reduceret væsentligt. Med et flertal af venstremænd og socialdemokrater i byrådet og senere hen også de radikale kom der mere fart over udviklingen. Man fik gennemført en kraftig udbygning og forbedring af vejvæsenet, der blev lagt vand ind i de fleste ejendomme, og et større og bedre kloaknet blev etableret. Trods kraftig modstand kunne man i 1911 tage et kommunalt elværk ved Trækbanen i brug. Samtidig blev socialforsorgen, hospitalsvæsenet og skolevæsenet forbedret væsentligt. I årene efter Før-

Kommunal styreform

Elværk

ste Verdenskrig var et af de væsentligste punkter på byrådets dagsorden igangsættelsen af boligbyggeriet. Den 1. april 1919 trådte byens sidste kongeligt udnævnte borgmester tilbage. Socialdemokraterne, der siden 1913 havde rådet over 10 ud af 19 pladser i byrådet, valgte Peder Christensen til borgmester. En post som Peder Christensen, eller »kong Peder« som han populært kom til at hedde, beklædte indtil 1946. Med et socialdemokratisk flertal bag sig førte Peder Christensen, hvis erklærede mål var at gøre Helsingør til en »mønsterkommune«, mange og store sager gennem byrådet. Det var ikke alle projekter, der var lige heldige eller gennemtænkte, men mange var fremsynede og stort anlagte.

Boligbyggeri

»Kong Peder«

Kommunen gennemførte i mellemkrigsårene på initiativ af Peder Christensen en række udstykninger af opkøbte markjorder, Højstrup, Belvedere og Bergmansdal, som led i en tilsigtet byplanlægning. Anlæggelsen af de mange parker, der strækker sig som en grøn zone gennem de nye kvarterer fra Stubbedamsvejen til Gurrevejen, er således et resultat heraf. Det var ligeledes på Peder Christensens initiativ, at haveforeningen »Solbakken« ved Gurrevejen blev oprettet. Blandt de mere problematiske projekter kan nævnes kommunens økonomiske deltagelse i genoprettelsen af et vindues glasværk på Grønnehave i 1929. Foretagendet blev en total fiasko. Værket måtte ophøre kort efter, at det var startet. Anlægget blev overtaget af gummifabrikken »Tretorn«, der rev det ned og opførte en helt ny fabrik, der i 1960'erne var byens næststørste virksomhed. Planerne om en Nordhavn prægede byrådsarbejdet i mange år. Da staten ikke kunne gå ind for tanken, besluttede det socialdemokratiske flertal i byrådet, trods kraftig modstand fra den borgerlige gruppe der navnlig var betænkelig ved de meget store anlægsudgifter, at kommunen selv skulle bekoste opførelsen af Nordhavnen. Havnen har dog aldrig fået den tilsigtede erhvervsmæssige betydning. Derimod synes den efterhånden at have fået en væsentlig rekreativ betydning.

Byplanlægning

Nordhavn

Besættelsen

I de første år af besættelsen (1940-45) var Helsingør, som resten af landet, præget af ro samt af en vis tilpasning til forholdene. Der dannedes dog efterhånden en organiseret modstandsbevægelse. Allerede tidligt indtog denne en klar passivitet i forbindelse med sabotagevirksomhed i Helsingør og omegn. Man ønskede fra modstandsbevægelsens side at bevare området roligt og derved undgå at trække for meget tysk politi til, af hensyn til den afgørende betydning det havde for de illegale sundruter og dermed forbindelsen til Sverige.

Ved befrielsen i 1945 stod Helsingør i en vanskelig situation. Kommunen havde stor gæld, og mange kommunale opgaver var blevet forsømt i krigsårene. De offentlige anlæg var slidte og beskadigede. Det gjaldt især skolerne, der havde været brugt til indkvartering af tyske flygtninge. Hertil kom en alvorlig mangel på boliger.

Det var således betydelige opgaver socialdemokraten Sigurd Schytz, der havde overtaget borgmesterposten efter Peder Christensen i 1946, stod overfor i de første efterkrigsår. Bystyret havde allerede i slutningen af 1930'erne opgivet at være direkte initiativtagere ved boligbyggeri. Opgaven var blevet overladt et nystiftet socialt boligselskab i 1938, hvis virke i høj grad har muliggjort byens kraftige ekspansion frem til i dag. Ud over et betydeligt byggeri såvel socialt som privat har efterkrigsårenes Helsingør været karakteriseret af anselig industriel og handelsmæssig udvikling. Den stærkt øgede sundtrafik i de sidste årtier har ligeledes været af stor betydning for byen. Perioden har endvidere været præget af en kraftig udbygning af de kommunale institutioner, som ikke mindst har været betinget af en overordentlig kraftig vækst i befolkningstallet. Da byens udbygning i slutningen af 1960'erne havde nået kommunegrænsen, var muligheden for en fortsat vækst stærkt begrænset. Men ved kommunesammenlægningen i 1970, hvor Helsingør købstadskommune og den store Tikøb landkommune blev lagt sammen, var betingelserne for Helsingørs videre vækst og udvikling sikret. Var kommunesammenlægningen ikke blevet en realitet, havde det næppe været muligt på længere sigt at sikre og bevare Helsingørs gamle bydel, der må siges at være enestående. En plan for bevarende sanering af den gamle bykerne er vedtaget af byrådet, og den første karrésanering er netop ved at være afsluttet. Tilsvarende bevaringsplaner er ved at blive udarbejdet for andre områder af Helsingør storkommune, der i de knapt 8 år, den har eksisteret, har gennemgået en forrygende udvikling under endnu en socialdemokratisk borgmester, Ove Thelin.

Socialt boligselskab

Kommunesammenlægningen

Bevarende sanering

HELSINGØR BYMUSEUM

KARMELITERHUSET er bygget i flere etaper fra 1516-1632. Den første lille bygning, som karmelitermunkene opførte i 1516 som sygehus for udenlandske søfolk, overgik ved reformationen til privat eje. Herluf Trolle og hans hustru Birgitte Gøje udvidede huset første gang, og andre fortsatte. 1630 overtog byen huset og gjorde det til fattiggård, og i den første fjerdedel af 1700-årene føjedes to bindingsværkslænger til. Da fattiggården endelig rømmedes 1902, knyttede der sig så megen elendighed og skændsel til Karmeliterhuset, at byen ville lade det rive ned. Det lykkedes imidlertid en kreds af private med brygger Heise i spidsen at indsamle tilstrækkelige midler til en fuldstændig istandsættelse. De to bindingsværkslænger blev revet ned i 1902, og med professor Storck som leder tilbageførtes Karmeliterhuset til sit nuværende udseende. Først 1919 kunne huset overdrages byen i gældfri tilstand, hvilket var betingelsen for, at kommunen ville lade det stå. Fra 1911-1971 var her folkebibliotek, og i 1973 overtog Bymuseet og Byhistorisk Arkiv det.

MARIENLYST SLOT fik sit nuværende udseende i begyndelsen af 1760'erne, hvor den franske arkitekt N.H. Jardin udvidede det daværende trefags renæssancelysthus Lundehave, som Frederik II havde ladet bygge i 1587 omtrent samtidig med Kronborg. Det var i kongefamiliens eje indtil 1751, men benyttedes dog ikke ret meget, og toldkæmmererer J.G. Putscher blev den første private ejer af det. Syv år senere solgte han slottet til grev A.G. Moltke, der lod den franske arkitekt ombygge det. Jardin udvidede det lille slot i ren Louis Seize-stil og gjorde det dermed til Europas smukkeste og mest repræsentative slot fra denne periode. Frederik V købte senere slottet tilbage, og ved hans død i 1766 arvede hans enke, dronning Juliane Marie, det. Efter hende kaldtes slottet Marienlyst. I 1858 købte Helsingør kommune slottet og udlejede det til private. Fra 1930 overlod man Helsingør Bymuseum første etage til udstilling, og da den sidste lejer flyttede i 1940, begyndte man at planlægge den restaurering af Louis Seize-interiørerne, der fandt sted i 1953. Øverste etage benyttes nu tillige som Helsingør bys repræsentationslokaler.

ISBN 87-997202-0-5